

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**Формування емоційної культури
молодшого школяра за допомогою роботи
над ліричними творами**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 211.2 М групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Початкова освіта

Войтко Тетяна Олександрівна

Керівник к. пед. н., доцент Чабан О.В.

Рецензент к. пед. н., доцент Денисенко В.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА ДОПОМОГОЮ РОБОТИ НАД ЛІРИЧНИМИ ТВОРАМИ	7
1.1. Психолого-педагогічні та методичні принципи роботи з ліричними творами в початковій школі	7
1.2. Особливості сприймання поезії учнями молодшого шкільного віку	23
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА ДОПОМОГОЮ РОБОТИ НАД ЛІРИЧНИМИ ТВОРАМИ	29
2.1. Актуальний стан проблеми в шкільній практиці	29
2.2. Прийоми роботи над ліричними творами на уроках читання.	41
2.3. Методичні рекомендації для роботи з ліричними творами на уроках читання в 3 класі.....	46
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	60
Додаток А. Аналіз підручників з читання для початкової школи 3 кл. щодо наявності віршованих творів	60
Додаток Б. Завдання спрямовані на полегшення розуміння та перевірку знання змісту твору	64
Додаток В. Кодекс академічної доброчесності.....	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Залучення дітей до світу поезії та прищеплення їм любові до художньо-поетичного слова є одним із першочергових завдань сучасних уроків читання. Лірика пов'язує учнів із духовним багатством свого народу, створює їхній особистий моральний світ, наповнює досвідом сприйняття життя у різних його проявах.

Як найвищий вираз моральної культури народу, поезія посідає надзвичайно важливу роль у формуванні гуманістичних ідеалів та естетичних потреб особистості, особливо під час її становлення та розвитку. Глибина почуттів, відтворена у ліричному творі, спонукає читача уважніше придивитися до внутрішнього стану людини, краще зрозуміти світ, що оточує нас. Ліричні рядки сприймаються серцем, роблять дітей добрішими, чуттєвішими, шляхетнішими. Справжня поезія здатна сягнути найпотаємніших куточків свідомості кожного. Вона розширює духовний світогляд, формує здатність співпереживати та розуміти моральну цінність особистості.

У наш час, коли виховання культури почуттів дітей розглядається суспільством як завдання менш важливе, ніж оволодіння досягненнями сучасної науки, соціальна роль поезії значно зросла.

У початковій школі вивчається багато поетичних творів, але ліричні вірші займають особливе місце. Як показує практика, робота над ними викликає значні труднощі у молодших школярів. Це пов'язано, насамперед, зі специфічними рисами поезії як особливого виду художньої літератури. Ліричний вірш передає почуття, переживання та думки автора. Він розкриває внутрішній стан героя ліричного твору, його ставлення до певних явищ чи подій дійсності.

Для повноцінного сприйняття ліричних текстів школярі мають проїнятися емоційним станом головного героя, пережити із ним усе, що

його засмучує, хвилює, радує. Це важко для молодших школярів, оскільки їх емоційна сфера недостатньо розвинена, щоб повністю співпереживати сказаному в поезії. Основним напрямком роботи вчителя під час читання ліричних віршів є розвиток емоційної сторони духовного життя дитини, формування ставлення до твору, що вивчається.

Методи формування емоційної культури молодшого школяра через роботу над літературними творами розглянуто у працях Б.Г.Ананьєва, В.Ф.Асмуса, І.А.Зязюна, Н.Ф.Бунакова, К.Д.Ушинського, Н.Є.Миропольської, Н.А.Щербакової, Н.Й.Волошиної, Н.П.Канонікіна, Т.П.Сальникової та інших.

Враховуючи актуальність цієї проблеми, ми обрали темою магістерського дослідження: «Формування емоційної культури молодшого школяра за допомогою роботи над ліричними творами».

Об'єкт дослідження – освітній процес на уроках читання в початковій школі..

Предмет дослідження – шляхи формування емоційної культури молодшого школяра за допомогою роботи над ліричними творами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету «Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності сучасного педагога дошкільної та початкової освіти» (державний реєстраційний номер 0117U003762).

Мета полягає у теоретичному вивченні та практичному впровадженні методів, прийомів та засобів формування емоційної культури молодшого школяра за допомогою роботи над ліричними творами.

Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити наступні **завдання**:

- дослідити психолого-педагогічні та методичних принципи роботи з ліричними творами в початковій школі;
- охарактеризувати особливості сприймання поезії учнями молодшого шкільного віку;
- розкрити актуальний стан проблеми в шкільній практиці;
- розробити та впровадити методи, прийоми та засоби формування емоційної культури молодшого школяра..

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувались наступні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз лінгводидактичних, психологічних та педагогічних науково-методичних літературних джерел з питання дослідження (для з'ясування змісту базових понять); емпіричні – експеримент (для перевірки ефективності запропонованої методики); кількісний і якісний аналіз інформації, отриманої в ході проведення експерименту (для підрахування результатів експерименту).

Наукова новизна здобутих результатів полягає в з'ясуванні змісту базових понять дослідження й уточненні сутності поняття «формування емоційної культури молодшого школяра за допомогою роботи над ліричними творами»; розробці, апробації та практичній реалізації в освітньому процесі вправ і завдань для формування емоційної культури на уроках читання у третьому класі, методичний апарат яких було спрямовано на формування емоційної культури молодшого школяра; характеристиці методів і прийомів роботи над ліричними творами на уроках читання.

Практичне значення одержаних результатів характеризується тим, що основні тези, висновки та рекомендації можуть послугуватися в процесі вдосконалення шкільних підручників; в роботі над поліпшенням емоційної культури молодшого школяра; підготовці спецкурсу студентам, що навчаються за фахом «учитель початкових класів».

Апробація. Результати дослідження були представлені на педагогічній раді Херсонського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітня школа I-III ступенів» №15 Херсонської міської ради й обговорені під час передзахисту на кафедрі теорії та методики дошкільної та початкової освіти (протокол №6 від 19.11.2020 р.). За матеріалами дослідження опублікована стаття «Формування в молодших школярів емоційної культури через художні образи пейзажної лірики Тараса Шевченка» що надрукована у збірнику наукових праць студентів «Актуальні проблеми фахової підготовки сучасного педагога».

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА ДОПОМОГОЮ РОБОТИ НАД ЛІРИЧНИМИ ТВОРАМИ

1.1. Психолого-педагогічні та методичні принципи роботи з ліричними творами в початковій школі

Інтелектуальний та особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку визначається особливістю ситуації соціального розвитку – навчанням в початковій школі. У цьому віці основним видом діяльності є навчання (тобто цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, навичок, знань, здібностей), що базується на пізнавальних інтересах (чітка інтелектуальна спрямованість на пошук нових речей в предметах, явищах, подіях, що супроводжується бажанням дізнатися більше про їх особливості; майже завжди свідоме ставлення до предметів, явищ, подій) та нове соціальна ситуація.

Початок навчання в школі означає зміну способу життя дитини. Це соціально нова ситуація розвитку особистості. Початок шкільного життя передбачає зміну діяльності з гри до навчання. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує соціально важливу діяльність – навчання – і важливість цієї діяльності оцінюють інші.

Навчальна діяльність має яскраво виражене соціальне значення і ставить дитину в нове становище по відношенню до дорослих та однолітків, змінює самооцінку та перебудовує сімейні стосунки. Діти молодшого шкільного віку спочатку віддають перевагу навчанню як суспільно корисному заняттю, і лише потім їх приваблюють певні види навчальної роботи (малювання, письмо, читання). Пізніше вони починають самостійно перетворювати певні практичні завдання у

навчальні та теоретичні завдання, також цікавляться внутрішнім змістом навчальної діяльності [53, с. 211].

Формування та розвиток особистості в початковій школі включає наступні фази: адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (прояв своїх індивідуальних здібностей та особливостей) та інтеграція (включення до групи однолітків).

Під час навчання розвиваються найважливіші психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: внутрішній план дій, довільність психічних процесів, здатність до організації навчальної діяльності та рефлексії.

У віці 6-10 років центром психічного розвитку дитини є формування довільності всіх психічних процесів (мислення, організації діяльності, пам'яті та уваги). Довільність проявляється у здатності свідомо ставити цілі, шукати та знаходити шляхи їх досягнення, долати труднощі та перешкоди.

Виконуючи завдання з різних предметів, діти шукають найбільш зручні варіанти, вибирають та порівнюють способи, планують свій порядок та засоби їх реалізації. Чим більше етапів може передбачити школяр, чим ретельніше він може порівняти свої варіанти, тим успішніше він буде керувати вирішенням проблем.

Дитина не тільки опановує зміст наукових понять, а й оволодіває способом організації нового для неї виду діяльності - навчання. Планування, контроль та самооцінка набувають іншого значення, оскільки дія в системі наукових понять включають чітке розділення взаємопов'язаних етапів [8, с. 187].

Також для молодших школярів характерно, що, насамперед, необхідність у грі залишається. Ігрова діяльність має велике значення в розвитку мотивації школяра, включаючи розвиток свідомого бажання до навчання. У грі відбувається перехід від мотивів як досвідчених, афективно забарвлених, прямих бажань до спонукань та до намірів.

Властива дітям потреба у фізичних рухах, вона залишається такою ж сильною, як і у дошкільнят. Це часто заважає їм зосередитися на уроці. Обмежуючи фізичну активність на уроці, діти часто демонструють високий ступінь рухливості під час перерв, що втомлює учнів та знижує ефективність на наступному уроці.

Потреба у зовнішніх враженнях особливо важлива для розвитку особистості молодшого школяра. На початку навчання це головна рушійна сила розвитку.

Завдяки розвитку пізнавальних потреб, під впливом нового виду діяльності у молодших школярів формується стійкіша структура мотивів, в якій мотиви навчальної діяльності стають провідними. Також розвивається такий поведінковий мотив, як наслідування ідеалів. Вони конкретні для учня початкової школи. Як правило, молодший школяр лише імітує зовнішній прояв вчинків героїв, яких він вважає ідеальними.

Основні когнітивні риси та процеси (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення та мовлення) продовжують розвиватися в перші роки навчання в школі. Зрештою, вони стають вищими психічними функціями, що характеризуються довільністю та опосередкованістю. Цьому сприяють основні заняття дитини в школі та вдома: навчання, спілкування, гра, мистецтво, робота тощо [53, с. 215].

У перші роки навчання в школі, особливо з 1 по 2 клас, мимовільна увага залишається домінуючою. Спочатку учнів приваблюють лише зовнішні сторони предметів, подій та явищ, що запобігає вторгненню в їхнє буття та ускладнює самоконтроль за навчальною діяльністю. Розвиток уваги молодшого школяра стає все більш довільним. Цьому сприяє чітка організація їхніх дій відповідно до моделі, а також дій, якими вони можуть керувати та контролювати.

Інтереси та потреби учнів мають великий вплив на увагу. Те, що приваблює дітей, здається, наче зосереджує само по собі увагу.

Довільна пам'ять інтенсивно розвивається в перші роки навчання, хоча мимовільна пам'ять також активно використовується. Під впливом навчання виникає логічна пам'ять, яка відіграє важливу роль у засвоєнні знань. У дітей цього віку також розвивається зорова пам'ять. Вони набагато краще запам'ятовують певні події, предмети та факти. Це пов'язано з переважанням першої сигнальної системи. До недоліків пам'яті учнів початкових класів належать невміння правильно організувати процес запам'ятовування, невміння розділити матеріал для запам'ятовування на розділи або підгрупи, встановити орієнтири для навчання та використовувати логічні схеми. Молодші школярі буквального потребують запам'ятовування, що пов'язано з недостатнім мовним розвитком. Під час навчання «пам'ять дитини стає розумовою» (Д.Б.Ельконін). Під впливом навчання раннього шкільного віку пам'ять розвивається у двох напрямках:

- зростає роль і збільшується значення словесно-логічного, семантичного запам'ятовування;
- дитина набуває здатності свідомо контролювати свою пам'ять та регулювати її прояви.

Основною тенденцією розвитку уяви молодших школярів є перехід від її переважно репродуктивних форм до творчої обробки уявлень, від простого довільного їх поєднання до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Зростають як вимоги дитини до витворів своєї уяви, так і швидкість формування образів фантазії.

Учнів початкових класів активно вдосконалюють свої мовні навички: розширюється свій словниковий запас, вони опановують дедалі складніші граматичні структури [6, с. 324].

Одним з головних завдань уроків читання є залучення дітей до світу поезії та ознайомлення з поетичною мовою як своєрідним різновидом мови. Які особливості віршованої мови?

Ритм особливо важливий для її організації. Ритмічність і розміреність поетичного твору відбувається за умов повторення ненаголошених та наголошених складів у рядку, що у кінці рядка римується. Тож рима та ритм – дві суттєві риси поетичної мови.

Багато поетичних творів вивчають у початковій школі, але ліричні твори займають особливе місце. Як показує практика, робота над поезією викликає в учнів початкової школи певні труднощі. Це пов'язано насамперед із особливостями поезії як особливого виду художньої літератури. Ліричний вірш передає думки, переживання та почуття автора. Він розкриває внутрішній світ та емоції ліричного героя, його ставлення до певних явищ чи подій дійсності.

Для повного розуміння ліричних текстів школярам потрібно проїнятися емоційним станом ліричного героя, щоб пережити те, що його турбує, радує та хвилює. Це важке завдання для молодших школярів, оскільки їх емоційна сфера знаходиться на недостатньому рівні, щоб повністю зануритися в те, про що йдеться у поезії. Основним напрямком роботи вчителя при читанні віршів є розвиток емоційної сторони духовного життя дитини, досягнення зацікавленого ставлення до досліджуваного твору.

Перше завдання, яке вчитель повинен вирішити під час вивчення ліричних творів, – це навчити дітей розуміти мову поетичних текстів.

Друга складність при роботі над ліричними творами – сприйняття дітьми образності тексту. Таке сприйняття вимагає достатнього ступеня поетичного розвитку з боку школяра, але, як показує практика, образ поетичного висловлення думок не завжди зрозумілий школярам. Тому дуже часто під час читання ліричних творів трапляється «помилкова» виразність, тобто неправильне використання виражальних засобів у процесі читання, неточне або неправильне розуміння певних виразів та слів. З цієї причини вчитель повинен звернути особливу увагу на

образність ліричної мови творів, включивши цю роботу як пріоритетну при аналізі твору.

Отже, другим завданням вчителя під час вивчення ліричних творів є поєднання аналізу змісту вірша з роботою над образними мовленнєвими засобами. Зрештою, зміст і форма єдині, а використання та вибір певних засобів виразності відповідає ідеї поета. Аналіз ліричного твору включає вирішення таких завдань:

- а) сприяти розумінню учнями змісту твору;
- б) поглибити та розширити образні уявлення, що виникають у учнів при читання віршів.

Аналіз проводиться в наступних взаємопов'язаних напрямках:

- а) аналіз образних засобів (Як сказано у вірші? Прочитайте!);
- б) робота над виразністю читання (Як його слід читати?);
- в) змістовий аналіз (Яка думка є основною? Про що йдеться у вірші?).

Останній напрямок аналізу ні в якому разі не можна ігнорувати: в результаті аналізу образних засобів учні розуміють особливу виразність, емоційність і красу поетичного слова. Учитель читає з учнями вірш В.Я.Грінчака «Білі ночі і просить їх знайти рядки, в яких поет змальовує красу весняного цвітіння. Діти знаходять наступні рядки: «Все потопає у білим мареві цвітіння, і села в пору цю здаються поміж зеленими полями неначе білі острови» [39, с. 81]. Учитель запитує: «Чому поет називає села в білих квітах білими островами між зеленими полями?»; «З чим автор порівнює місяць?»; «Які почуття передає автор словами: «стоїш, дивуєшся, вдихаєш медовий запах черешневий»?» [39, с. 81].

Щоб пояснити учням образи ліричних творів та відчути естетичну насолоду від потрібного слова, вчитель може застосовувати техніку, суттю якої є заміна авторського слова чи фрази близьким (синонімічним) словом та усвідомлення, засноване на порівнянні виразності, краси та емоційності поетичного тексту. Учитель читає з

школярами рядки із вірша Олександра Олеся «Білі гуси летять над лугами», та пропонує учням наступне завдання:

До слів «впали», «розгойдали», «розцвіли» підберіть синоніми. Переконайтеся, що обрані вами слова передають таку мелодійність, щирість і чарівність, як у автора:

«Білі гуси на озеро впали,

Тихі води кругом розгойдали...

Розцвіли, як купави великі.

Довго-довго їх чуються крики» [39, с. 85].

Третя складність у роботі над ліричним твором – це вибір методів для розвитку мовлення школярів на основі вмісту ліричного твору. Зрозуміло, що вірші не переказуються. Натомість, для розвитку мовлення та розвитку внутрішнього «бачення», тобто образних уявлень на основі прочитаного, застосовується техніка словесної та музичної ілюстрації тексту. Цьому виду роботи може передувати розгляд ілюстрацій. Вчитель каже:

«Подивіться на ілюстрацію до цього вірша. Чи можемо ми віднести її до всього твору або до якоїсь його частини? Що зобразив художник на картині? Що він намалював у центрі картини? Вдалині? Які кольори обрав художник для своєї картини? Який настрій вони створюють? Для опису малюнка використовуйте рядки з вірша».

Під час словесного малювання, тобто відтворення зображення за допомогою слів, текст вірша розбивається на мікрозображення, які слід прочитати, щоб уточнити значення кожного з них під час читання. Діти читають кожну строфу і за допомогою вчителя, який керує їхньою уявою, відтворюють словесні образи. Під час малювання словесної картини вчитель може запропонувати учням наступний план:

1. Кого та що я буду малювати на малюнку?

2. Як намалювати: яким буде передній та задній план малюнка, як на ньому будуть зображені головні герої?

3. Які кольори допоможуть мені передати значення?

Вчитель повинен пам'ятати, що словесне зображення є статичним. Помилка багатьох учнів – заміна статичного зображення на динамічне та поєднання декількох в одному зображенні. Тому словесне малювання замінюється переказом, що неприпустимо при вивченні віршів.

Музична ілюстрація під час уроків читання, на превеликий жаль, застосовується дуже рідко. І це дуже цікавий і корисний вид роботи, який може породжувати потужний емоційний заряд, а емоційність уроку читання надзвичайно важлива для повноцінного сприйняття тексту.

Музична ілюстрація – це добірка «музичних образів» до вірша. Наприклад, учитель може попросити дітей послухати музику, яка відповідає ліричному твору, і запитати: «Чи можна цю музику розглядати як ілюстрацію до вірша?» Вчитель може також запитати учнів, прослухавши два уривки з музики, який з них найкраще відповідає віршу, який вони читають. Неодмінно необхідно запитати в учнів про те, як вони ставляться до прослуханої музики, якою вона є за характером і настроєм.

Четверта складність виникає при роботі над виразністю читання. Справа в тому, що виразність читання виявляє ступінь розуміння того, що читає учень, а з іншого боку, піднімає розуміння на вищий рівень. Тому проникнення в образну тканину поетичної мови під час вивчення ліричних творів має велике значення для розуміння їх змісту. Практика показує, що сам аналіз не дає чіткого читання віршів учнями. Тому потрібна спеціальна робота над виразним читанням ліричних текстів.

Над якими засобами виразності читання вчителю потрібно працювати в першу чергу?

Це насамперед мовленнєва методика, тобто мелодійне підвищення та зниження голосу. Саме мелодійні зміни роблять читання ліричних творів яскравим та виразним. У міру розвитку думки голос піднімається,

в кінці він знижується. Крапка означає кінець думки і потребує зниження голосу.

Робота над мовленнєвою мелодикою та іншими виражальними засобами може бути включена в аналіз ліричного твору (Як я його прочитаю?). Однак недостатньо працювати лише над ліричними віршами, які зустрічаються в підручниках. Необхідно використовувати додатковий матеріал – невеликі вірші, які діти можуть легко вивчити. Наприклад наступний вірш:

«Непосидько – вітерець
Де не взявся вітерець,
непосидько-пустунець,
заходився коло хати
жовте листя підмітати,
листя те, що натрусив
уночі з колючих слив» (В.П. Скомаровський) [19, с. 86].

Для роботи над основним тоном читання дітям пропонується послухати вірш, який зображено на дошці, на плакаті чи на екрані та виразно прочитати його:

«Садівник»
«З батьком яблуні садили,
трохи руки натрудили.
Я люблю наш тихий сад
і осінній листопад.
Садівник я, садівник.
Завтра з татком будем зранку
у саду копати ямки,
бо лишились яблуні
вчора не посаджені.
Садівник я, садівник» (М.Ф. Сингаївський) [19, с. 109].
Вчитель може запитати:

– Який основний тон ви вибрали для читання? (Радісний, веселий).
Які рядки вірша слід прочитати в особливо радісному тоні? Яка головна думка вірша?

Працюючи над логічними наголосами, учитель пропонує дітям: «Спробуємо знайти в кожному рядку вірша слова та фрази, які ми будемо виділяти голосом під час читання, бо вони є найважливішими». Наприклад, розташування логічних наголосів у вірші І.Я. Франка «Дивувалась зима» вимагає певних зусиль: тут наголошені переважно дієслова:

«Дивувалась зима,
як посміли над сніг
прокльонутись квітки
запахущі, дрібні?
Похилились квітки,
посумніли, замклись;
шуря-буря пройшла –
вони знов піднялись» [36, с. 176].

Робота над гучністю має велике значення для виразного читання ліричної поезії. Вміння читати вірші на нормальній гучності є дуже важливою ознакою виразного читання. Крім того, на тлі нормальної гучності деякі частини ліричного твору можуть читатися голосніше або тихіше. Її зміна пов'язана зі змістом висловлювання і допоможе читачеві розкрити основну ідею твору. У цьому випадку одним із найважливіших засобів вираження інтонації є зміна гучності голосу. Наприклад, читаючи вірш В.М. Сосюри «Любіть Україну», вчитель звертає увагу дітей на необхідність читати голосно, бо в цьому творі чітко відчувається гордість поета за свою Батьківщину, глибока повага до неї[39, с. 3].

Вірш О. М. Підсухи «Мова» слід читати так само голосно із захопленням:

«Ой яка чудова українська мова!

Де береться все це, звідкіля і як?» [39, с. 3].

А вірш М. С. Вінграновського «Наша річка», зважаючи на його зміст, слід читати напівголосом:

«Сама собою річка ця тече,
маленька річечка, вузенька, як долоня.

Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
маленька донечка без імені іще» [39, с. 77].

Залучення дітей до активних творчих пошуків під час вивчення віршів, цілеспрямована робота над виразністю їхнього читання приносить дітям задоволення та радість, робить методику читання ліричних віршів досконалішою.

Лірика як літературний рід протиставляється епосу та драмі, тому при її аналізі слід враховувати специфіку роду. Якщо епос і драма відтворюють людське існування (об'єктивну сторону життя), то лірика навпаки людську підсвідомість та свідомість (суб'єктивний момент). Драма та епос – зображують, а лірика – висловлює. Можна навіть сказати, що лірика належить до зовсім іншої групи мистецтв, ніж епос та драма – не до образотворчих, а до експресивних [54]. Як результат, багато методів аналізу епічних і драматичних творів непридатні для ліричного твору, особливо за формою, тому літературознавство розробило власні методи та підходи до аналізу лірики.

У центрі уваги лірики – не зображення певних предметів, подій, явищ природи, а перш за все зображення людських почуттів, найпотаємніших думок, переживань, роздумів про суспільно-політичні події, картинами природи, особистими моментами у житті людини, вираження ставлення до них. Однак і в епосі, і в драмі виявляється ставлення письменника до зображуваного, та в ліриці це ставлення є не супутнім елементом, а зосередженим виразом образного втілення, яке

передається через своєрідно організовану ритмічну емоційно-образну мову.

На відміну від епічних творів, які зображають широку панораму життя, ліричні твори не мають широкого сюжету, думки поета висловлені стисло і зосереджено. Один віршований рядок передає те, що інколи розгортається цілими розділами в епічних творах. Тому лірика має багато переваг, коли мова йде про навчання учнів культурі почуттів і переживань.

У школі вивчаються ліричні вірші різних видів. Відповідно до тем, основні мотиви лірики поділяються на громадянські чи політичні, філософські, інтимні чи особисті, пейзажні. Цей поділ дещо умовний. Інтимна або, наприклад, пейзажна лірика також може мати політичний характер. Особливості вивчення художнього твору визначають зміст та тематична спрямованість. Але не менш важливим аспектом ліричного твору, який повинен виховувати вчитель, є його структура. За структурою та способом організації матеріалу лірику поділяють на рефлексивно-виражальну, розповідну, описову. Крім того, існують структури ліричних творів, що мають особливості всіх видів, їх називають змішаними структурами.

Рефлексивно-виражальна лірика – це сповідь поета читачеві, своєрідні монологи, в яких він висловлює своє кредо та свої почуття. Це певні заклики, повідомлення, звернення.

Основна увага в розповідній ліриці зосереджена на тих почуттях та враженнях, викликаних подією, епізодом чи спогадом про життя письменника. Ліричні твори розповідного характеру містять автобіографічні відомості. Однак не слід повною мірою ототожнювати ліричного героя з особою автора, навіть коли він говорить від першої особи.

Описова лірика – це портрети людей, малюнки природи. Поет використовує описи, щоб висловити свої почуття та думки. Вивчаючи

такі вірші, учні молодших класів усвідомлюють, що є об'єктом авторської картини, як пов'язані описові моменти в ціле.

Сприймання та розуміння ліричних творів учнями визначається багатьма факторами: особливостями ліричної поезії, своєрідністю художнього стилю письменника, загальним розвитком ідей, життєвим досвідом, характером ідейного змісту творів. Глибина сприймання ліричного твору читачем залежить від широти, культури його почуттів, емоційної чуйності та здатності проникати у внутрішній світ людини та реагувати на її радості та болі.

Ліричні вірші вирізняються також особливостями художньої мови, розуміння якої вимагає добре розвиненого мислення образами, уяви, вразливості, тонкого чуття та загального розвитку людини. Тому при вивченні ліричних творів дуже відчутно різноманіття вражень учнів. Широта художніх узагальнень у ліричних творах створює об'єктивно різні асоціації серед учнів залежно від їхнього особистого досвіду.

Для того, щоб сформувати в учнів молодших класів правильний підхід до вивчення лірики та забезпечити їх відповідними науковими критеріями для аналізу, потрібна продумана система методів, яка забезпечує рівномірне, поетапне ускладнення роботи над аналізом ліричного твору.

На початкових етапах вивчення ліричних творів учитель акцентує увагу на настрої вірша, на тому, які почуття та переживання поета є головними і чим вони зумовлені. Тоді учні усвідомлюють, що таке ліричний герой, як досвід конкретного автора стає типовим та універсальним.

Методи аналізу ліричного вірша в першу чергу визначаються специфікою його композиції, а також сприйняттям учнів. Якщо після першого прочитання вірша учні вже зрозуміли загальну характеристику поетичної ідеї, можна піти дедуктивним шляхом: спочатку уточнити

загальний напрямок його звучання, потім конкретизувати його, поглибити розуміння учнями молодших класів художніх образів.

Форма і зміст ліричного твору нерозривно пов'язані.

Для того, щоб продемонструвати ідейну та художню цінність твору, слід дотримуватися певних принципів, типів та методів аналізу.

Принципи аналізу – це найзагальніші правила, які впливають із розуміння природи та сутності художньої літератури. Правила, якими керуємося при проведенні аналітичних операцій з твором. Головним є принцип аналізу взаємодії змісту та форми. Це універсальний засіб пізнання сутності твору та окремих його частин. При реалізації цього принципу слід дотримуватися обов'язкових правил:

1) починаючи з аналізу компонентів змісту, ми переходимо до особливостей засобів його реалізації, тобто компонентів форми;

2) якщо аналіз починаємо з розгляду компонентів форми, необхідно розкрити їх зміст;

3) підпорядковувати аналіз розкриттю задуму автора [22, с. 15].

Системний підхід до ліричного твору передбачає розгляд його як системи компонентів, тобто органічної єдності всіх його частин. Повний науковий аналіз має бути системним. Принцип системності має об'єктивну мотивацію: з одного боку, твір сам по собі є системою, а з іншого боку, засоби його дослідження повинні утворювати певну систему.

У літературознавстві особливого значення набуває принцип історизму, що включає: вивчення суспільно-історичних умов при написанні твору; вивчення історичного та літературного контексту, в якому він був представлений читачеві; визначення місця твору в художній творчості письменника; оцінку твору з точки зору сучасності (розуміння проблематики, художньої цінності твору новими поколіннями дослідників та читачів). Особливим моментом у

впровадженні принципу історизму є вивчення історії написання, публікації та дослідження твору.

Типи аналізу – це підходи до твору з точки зору розуміння функцій художньої літератури. Окрім видів, деякі вчені також виділяють методи аналізу. Однак у науці немає загальновизнаних критеріїв розмежування термінів "тип" і "метод".

Психологічний підхід має досить широкий спектр до літератури. До нього входить аналіз засобів психологізму у творі та літературі загалом; дослідження психології сприймання та впливу художнього твору на читача; вивчення психології творчості.

Естетичний аналіз включає розгляд творів з точки зору категорій естетики: прекрасне - потворне, трагічне - комічне, високе - низьке, а також моральні категорії, які вкладаються у діапазон ціннісних орієнтацій, визначених естетикою: героїзм, вірність, зрада тощо.

Біографічний підхід до аналізу твору передбачає врахування біографії автора як важливого джерела творчості.

Безперечно, письменник накопичує ідеї часу, створює власний художній світ, тому вивчення обставин життя може допомогти дослідити процес зародження та визрівання творчих ідей та увагу письменника до певних тем та ідей. Особисті моменти відіграють важливу роль у творчості автора.

Порівняльний підхід до аналізу творів включає порівняльно-типологічний аналіз та їхній порівняльно-історичний розгляд .

Способи аналізу – це вибір певних частин твору для детального розгляду. Коли принципи та типи (методи) керують роботою дослідника так, ніби прийшли «зсередини» його літературознавчого досвіду, спонукають до дослідницьких дій.

У процесі розвитку літературознавства для молодших школярів був розроблений цілий комплекс способів аналізу. Найпоширенішими є

пообразний та проблемний аналіз. Доцільно вдаватися до пообразного аналізу, коли у творі на першому плані стоять яскраві характери героїв.

Ідейно-тематичний аналіз також називають проблемним. Вибираючи цей метод аналізу, необхідно враховувати особливості життєвого матеріалу, його зв'язок із проблемами та ідеями, проаналізувати особливості композиції та сюжету, систему образів та охарактеризувати найважливіші художні деталі та словесні засоби.

Цілісний аналіз також називають всебічним аналізом, а точніше аналізом взаємодії змісту та форми, що найбільше відповідає характеру літературного твору.

Аналіз твору «за автором» дає найбільший ефект при розгляді творів, де позицію автора чітко видно зі структури твору.

У дослідницькій та викладацькій практиці використовуються окремі методи аналізу, які дозволяють розкрити деякі вузлі аспекти твору. Таким чином, «повільне читання» розкриває – шляхом детального мовностильового розгляду деталей вибраного епізоду – значення художнього твору. За допомогою історико-літературного пояснення стають зрозумілими факти, назви, імена та літературні спогади, без знання яких неможливо глибоко зрозуміти текст. Розгляд системи предметних деталей допомагає чітко зрозуміти рух художньої ідеї у віршованому творі. У ліриці (і частково в прозі) ритм несе важливе навантаження у поєднанні з лексичним матеріалом.

Отже, робота над ліричними віршами в початковій школі зумовлена особливостями психічного розвитку дітей у віці від 6 до 10 років. А саме розвиток основних психологічних новоутворень молодшого шкільного віку, таких як: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, здатність до організації навчальної діяльності, рефлексія.

Дитина оволодіває способами організації нового виду діяльності – навчання. Планування, контроль та самооцінка набувають іншого

значення, оскільки дія в системі наукових понять передбачає чітке виокремлення взаємопов'язаних етапів.

Тому, представлені тут принципи, види (методи), прийоми та способи аналізу показують, що таке багатогранне явище, як художня література, не піддається спрощенню, бо вимагає ретельно і широко розроблених літературознавчих засобів, щоб розкрити таємницю та красу художнього слова.

1.2. Особливості сприймання поезії учнями молодшого шкільного віку

Читання – це особливий вид творчості, а читання ліричних творів тим паче. Насолода поезією та її сприйняття – процес дуже багатогранний. Якщо говорити про дітей, як про читачів віршів, то дослідники дитячого читання, як правило, ділять їх на три етапи групи:

- 1) читачі, які обожнюють поезію;
- 2) читачі, які не люблять поезію;
- 3) читачі, які не вміють чітко висловити своє ставлення до поезії.

Подана класифікація є приблизною та узагальненою.

Непідготовлений життєвим і емоційним досвідом переживань маленький читач може загубитися в здогадках, для нього вірш часто стає епізодом із життя, розповіддю про реальні події, школяр часто не відчуває поетичної мови, немов не бачить її.

На дорозі до справжнього розуміння поезії читач стикається з багатьма труднощами, він минає різні етапи поетичного читання та розуміння поезії. В. Разова вважає, що залежно від того, на якому етапі знаходиться читач, його можна віднести до певного типу читача.

Читачів віршів можна віднести до певного типу читача в залежності від віку та шкільного класу. Перед поезією всі рівні, вона відкриває своє багатство кожному, але не кожен уміє ними насолоджуватися.

Перший етап, який проходять майже всі читачі ліричних творів, можна позначити терміном, введеним Г.А. Гуковський – «наївно реалістичний». На цьому етапі читач ще не цікавиться поезією, він навіть не відрізняє де є вірші, а де – проза. Він розповідає про вірш як про історію, і найбільше його займає, чи це було насправді. Цей читач не цікавиться формою мистецтва, естетикою зображення.

Читача, який в пошуках лише відповідності з реальністю, можна віднести до категорії «наївних реалістів».

Намагаючись перенести його на інші етапи розвитку читачів, ми не повинні забувати про привабливі аспекти такого книжкового інфантилізму. Знаючи психологію таких читачів, автори наперед знає про їхні прохання і запитання. Тип правдолюбця, «наївного реаліста», дуже поширений серед учнів, він охоплює різні вікові рівні; психологічно вони є емоційними натурами, вони дієві та товариські діти, присутня підтримка колективу. Загалом цей етап розвитку поетичного чуття закономірний. Інша справа, коли на цьому етапі поетичного розвитку знаходиться дорослий, що часто трапляється. Дітей рятує перевага віку.

Зовсім інший тип читачів, яких найбільше цікавить питання: «Чого навчають вірші?». Це добре чи погано, що вірші навчають? Звичайно добре. Важливо, щоб вірші вчили поза волею учня, поза його свідомістю, безпосередньо в його серце вкладали заповітні слова.

Є читачі, які не залежно від віку із задоволенням черпають із вірша мораль. Таких читачів насамперед цікавить зміст і тема віршованого твору. Цей інтерес пов'язаний із отриманням користі. Читач має на меті визначити, насамперед, користь від прочитання вірша та отримати практичний досвід із прочитаного.

Якби суспільство зупинялися лише на цьому етапі розуміння поезії, то взагалі не було б сенсу у написанні віршів, а поети зникли б, бо

в дитинстві вони мали дивитися на поезію тільки з точки зору особистої вигоди.

Цікаво, що за допомогою мотивів попиту можна виявити цей тип читача віршів. Зазвичай читача-«практициста» цікавить зміст і тема вірша. У меншій чи більшій мірі всі школярі заражені практицизмом, відсоток попиту на тему – зміст досить високий у всіх групах дітей. Але він трохи нижчий, саме, у дітей початкових класів.

Пізнавальна цінність віршів справді велика, але не тоді, коли читач бачить замість збірки віршів – збірник інформації.

М.М. Пришвін, розповідаючи про різні типи читачів, в одній із своїх статей виділив групу читачів-учнів, які постійно прагнуть чогось навчитися. Категорія читачів-«практицистів» є найбільш послідовною в цій групі, оскільки об'єднує читачів, які вважають, що будь-яка поезія має бути корисною. Зайняті цим «пошуком», вони не помічають краси поетичного слова, ритмічного звучання та настрою автора. На їх думку, переваги вірша визначаються насамперед дозою корисної інформації про щось чи про когось.

Але є ще один етап сприйняття поезії, який можна назвати етапом наближення до розуміння поезії.

Дивовижна здатність дітей інтуїтивно, минаючи аналітичний рівень мислення, розуміти і міркувати про те, що на думку дорослого недоступне для їх розуміння. Читачі, які перебувають на цьому етапі культури читання, акцентують увагу на формі вірша, на його звучанні, вони радіють ритму, фразі, сміються, почувши незвичну форму. Такі читачі здатні відчувати настрій поета в рядках вірша. Серед них є ті, хто починає розуміти гармонію слів, значення та форми. Кількість читачів цього етапу розвитку з роками збільшується. Це один з найцікавіших типів читачів. Найбільш поширений серед дітей, які просто насолоджуватися гармонією, римами, ритмами, а не відразу замислюються над змістом вірша. Це свого роду «фанатики слова», які

вірять у його могутність та силу. Наприклад, іноді, не розуміючи жодного слова, люблять ігрові лічилки.

Такі читачі, а частіше, навіть, слухачі віршів, мають відчуття слова, мелодії, ритму майже без зв'язку із змістом, а точніше – для них головне не зміст, а форма. На відміну від своїх однолітків – практицистів такі читачі насолоджуються звучанням, а не змістом.

«Фанатики слова» – це читачі, яких цікавить той факт, що, колись відчувши силу мовлення, вони вважають, що поетична мова має гіпнотичну властивість, і користуються нею для впливу на інших людей.

Читачі, які належить до категорії «фанатик слова», як правило, дуже сприйнятливі до настрою поета. За допомогою ритмічності вірша вони відчувають його настрій.

Читача – «фанатик слова», чекають великі можливості. Завдяки своєму емоційності та темпераменту він через відчуття форми вірша переходить до розуміння настрою поета, а це є дуже важливим, коли мова йде про культуру естетичного сприйняття поезії.

Є два найпоширеніших порушення сприйняття поезії учнями початкової школи: 1) однобічне сприйняття семантики тексту із слабким сприйняттям ритмічних та звукових засобів; 2) одностороннє сприйняття ритмічних і звукових засобів із зниженим сприйняттям смислової сторони тексту. «Фанатики слова» – яскравий приклад порушення під номером два.

Часто виявляється, що читач помічає у віршах щось дуже другорядне: один любляє поета, бо той пише реалістично, другий – тому, що йому є чому повчитися, а третій – через веселі ритми. Якщо піти на поводу дитячого сприйняття, ми можемо зробити велику помилку і зробити хибний висновок, що поезія лише однобічно розвиває дитину: то вона дає йому лише багатий пізнавальний матеріал, то потішує римами...

Дійсно, читачі на різних рівнях читацької культури оцінюють одні й ті самі вірші по-різному: «наївний реаліст» зрадив тому, що все написане в них було правдою (або засмутився через невідповідність дійсності, звинувативши автора в брехні), «практицист» із задоволенням черпав із них корисний матеріал, «фанатик слова» насолоджувався звуковими сполученнями, ритмом і римами одних і тих самих віршів.

Нарешті, є читачі, які сприймають поезію як витвір мистецтва, насолоджуючись її формою, розуміючи сенс, радіючи та хвилюючись. Сприйняття читачами поезії в цій категорії дуже схоже на витвір мистецтва: вони бачать у поезії не зліпок реальності, не збірник повчань, а особливу картину життя.

Такий читач-творець близько до серця сприймає поетичну мову, вміє насолодитися віршем, гармонійно розуміє авторську ідею та її реалізацію. Цього читача можна віднести до категорії «поетична натура». Школярі цієї категорії відчують гармонію вірша, здатні насолодитися віршем у цілому, одночасно його формою та змістом. Їхня любов до поезії не дорівнює лише любові до персонажів або лише любові до її запису. Кожен з них по-своєму, творчо осмислює прочитане і намагається словами найбільш точно висловити своє враження.

Чим молодша за віком дитина, тим вона більш відкрита та довірлива. Підлітку не так просто впустити незнайомця у свій душевний світ. Поезія – це частина цього внутрішнього «Я». Третьокласники говорять про поезію дещо вільніше, але воля і мужність дошкільника назавжди залишаються в тому далекому дитинстві – часі широко відкритих сердець та очей.

Категорія «поетична натура», як і інші категорії читачів у галузі поезії, не залежить від віку та класу. Формування цього типу читачів вимагає часу, певного середовища, накопичення читацького досвіду та інших якостей.

Не можна стверджувати, що поезія збагачує абсолютно всіх, хто до неї звертається – щоб це відбулося, потрібно прикласти зусиль. Чим вище підіймається читач у своєму естетичному розвитку, тим ширші горизонти поезії.

Лірика все ще не повністю розкрита і не до кінця оцінена за заслугами читачем-школярем, якого більше тягнуть жартівливі вірші та сюжетна поезія.

Що вкладає дитина у своє улюблене слово «цікаво»? Дуже багато і дуже різне. Але не завжди «цікаве» та «художнє» збігаються. «Улюблена книга» та «книга – витвір мистецтва» не завжди з'єднуються знаком рівності. Захоплення читача-школяра можуть бути незрозумілими для дорослих.

В. Разова, також, представила поняття читача-дикуну, для якого головним в книзі – сюжет, оголений сюжет детективного змісту.

Слід заохочувати дітей не бути подібними до таких дикунів-читачів. А поки існують різні категорії читачів, необхідно навчати учнів читати, особливо читати віршовані твори. [31, с. 120].

Отже, розглядаючи особливості сприймання поезії молодшими школярами, літературознавці виділяють декілька основних типів читачів, а саме: наївний реаліст, поетична натура, фанатик слова, читач-дикун і читач-практицист. Для реального розуміння поезії читач стикається з багатьма труднощами, переживає різні етапи поетичного читання та розуміння поезії. На наш погляд, учитель повинен знати ці етапи і обов'язково враховувати їх на уроках читання.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА ДОПОМОГОЮ РОБОТИ НАД ЛІРИЧНИМИ ТВОРАМИ

2.1. Актуальний стан проблеми в шкільній практиці

Для того, щоб визначити вплив віршованих творів на формування емоційної культури учнів, необхідно проаналізувати сучасні підручники з читання на наявності у них поетичних творів та зробити порівняльний аналіз.

Аналіз підручників з читання для 3 класу на наявність віршованих творів показав, що учні знайомляться з творчістю 50 українських поетів. Поети ХІХ ст. представлені в невеликій кількості (Т.Г.Шевченко – 3 вірші, Л. Українка – 3 вірші). Поети ХХ ст. вивчаються ширше: Г.П.Бойко, Л.В. Костенко та ін. Тематика віршів різноманітна. Найбільше представлені вірші про світ природи та дитинства.

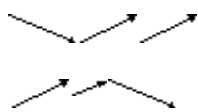
За новими підручниками з читання у кожному класі школярі знайомляться з великою кількістю віршів. Представленні ліричні твори різну за структурою, обсягом, емоційним тон та інтонаційним малюнком. Враховуючи складність інтонуювання твору, учитель вирішує, як найкраще організувати підготовку до виразного читання. У підручниках вірші, як правило, невеликі, тому різноманітність вправлянь в їх читанні та охоплення ними всіх без винятку дітей є обов'язковою умовою цікавого уроку. Результати аналізу представлені в таблиці: «Аналіз підручників з читання для початкової школи 3 кл. щодо наявності віршованих творів» (додаток А).

У другому класі первинне сприймання учнями віршів відбувається в основному завдяки слуханню виразного читання вчителя. Перш ніж читати, учитель створює відповідне середовище: пропонує дітям зручно сісти і налаштувались уважно слухати вірш. Наступний крок у розумінні

вірша можна організувати кількома способами: діти читають вірш мовчки і готують запитання щодо незрозумілих їм слів та виразів. Якщо зміст вірша доступний, можна запропонувати його читання напівголосно всіма учнями. Однак перед цим вчитель звертає увагу на наголос у словах, записаних на дошці, на вимову власних назв. Вірші характеризуються ритмічною мовою, яка вимагає уваги читача до звукової сторони, передачі рими.

Під час підготовки школярів до виразного читання відбувається розуміння та осмислення змісту ліричного твору, визначення його інтонаційної картини. Добре, якщо зображення до твору збагачує враження дітей від тексту, а образне мислення та фантазія створюють відповідний стан. Такий аналіз на основі перечитування твору допоможе дітям зрозуміти його загальний настрій, тональності, емоційності читання окремих частин та виразів. Деколи під час роботи над виразним читанням доцільно на завершення прочитати вірш хором. Цей прийом допомагає забезпечити читання всіх учнів та покращити емоційний настрій.

Читання ліричних віршів характеризується підвищеною емоційністю, помірним темпом, ритмом та мелодійним звучанням. Наприклад, учні 3 класу читають ліричний вірш Л. В. Костенко «Вже брами літа замикає осінь», який написаний у формі дистиху (строфою, що складається з двох рядків). У вірші виразно показані почуття поетеси, яка захоплюється осінньою природою. Окремими словами, наче короткими мазками, вимальовується авторська картина ранньої осені:

«Задощило. / Захлопало. / Серпень випустив серп. //

Цвіркуни й перепілочки /припинили концерт...//»

Присутні паузи після коротеньких речень, запитання і відповіді на них, спостерігається насичення алітераціями («Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось»), незвичайні образи викликають почуття легкого

смутку і водночас захоплення і спокою. Саме тому, готуючи дітей до читання вірша, доцільно звернути їх увагу саме на тому, як відчуває природу поетеса, які емоції та який настрій викликає в авторки прощання із літом, які рядки потрібно читати з описовою інтонацією, а які маю бути сповнені жалю? Отже, побудова потрібного емоційного настрою є передумовою для розуміння поетичного світу ліричного твору.

Робота над виразним читанням у школі (у порівнянні з іншими видами робіт із ліричним текстом) основана на високій майстерності вчителя та його педагогічному такті. На думку В.Сухомлинського, робота над виразним читанням повинна вестись таким чином, щоб розвивати та підтримувати творчий початок дитини.

На основі критеріїв оцінки виразного читання напам'ять ліричних творів О. О. Ісаєвої ми розробили рівні діагностики навчальних досягнень учнів під час читання.

На початковому рівні учень здебільшого читає склади зі швидкістю набагато нижчою за норму. Частково розуміє значення багатьох слів. Розуміє фактичний зміст тексту частково за допомогою вчителя.

Для середнього рівня характерне читання цілими словами, учень допускає 3-5 помилки у наголошуванні і вимові слів, важко пояснити значення слів, виразів. Швидкість читання трохи нижча за норму, вона потребує значного покращення у виразності. З невеликою допомогою учителя учень має зрозуміти наявний зміст віршованого твору, але не завжди усвідомлює авторський задум.

Достатній рівень характеризується свідомістю, правильністю, темп читання достатній, школяр деколи не може самостійно пояснити значення деяких слів у тексті. Підготовка до виразного читання вимагає незначної допомоги вчителя. Є орфоепічні помилки.

На високому рівні школяр читає усвідомлено, правильно, у потрібному темпі, без допомоги добирає інтонаційні засоби.

Свідоме читання забезпечує вміння читати та розуміти зміст прочитаного тексту, описаних у ньому подій, зв'язку між ними та уміння оцінити вчинки дійових осіб. Використовуйте цей ґрунт на відповідне сприйняття учнями лексичного значення всіх слів, що внаслідок граматичної взаємодії формулює думку, виражену реченням. Свідомим визначається читанням, якщо учень спроможний не лише переказати, а й висловити своє відношення до прочитаного [14, с. 256].

У 1-2 класах рівні опанування розумінням змісту мають нижчі значення, ніж у 3-4 класах.

Рівень розуміння емоційності ліричного твору, його аналіз та виховний вплив в більшості залежить від того, як учні зрозуміють текст під час ознайомлення із ним. Для вчителя дуже цінним є вміння настільки емоційно прочитати ліричний твір, щоб передати настрої твору, емоції та почуття поета, а також власне ставлення до описаного. Таке читання полегшує розуміння дітьми змісту твору та посилює емоційний відгук. До виразного читання ліричних творів вчитель готується заздалегідь, при потребі користується розміткою тексту.

Під час етапу первинного синтезу слід зазначити загальне враження учня від вперше почутого ліричного твору. Доцільно запитати: "Які почуття виникли у вас, коли ви слухали цей вірш? Що найбільше запам'яталось, сподобалось?".

У процесі аналізу ліричного вірша учні повинні спочатку прочитати його кілька разів, засвоївши зміст. Тут методично будуть обґрунтовані форми читання, які сприяють подальшому розвитку правильності та розумі, а вже після – виразності читання. Послідовність форм роботи під час читання може бути наступною: читання "естафетою", до першої помилки, вибіркоче читання, розмітка

фрагментів вірша (партитура) і читання за нею, конкурс юних декламаторів та ін.

Активізувати емоційність сприймання ліричного твору можна за допомогою блоку окремих запитань та завдань після читання. Наприклад, на етапі аналізу вірша К. Перелісної "Осінні танці" [35, с. 7–8] ви можете задати наступні запитання та завдання: "Який настрій створив у вас цей вірш? Що вразило, зачарувало, здивувало у творі? Який опис у вірші вам сподобався найбільше? Чим саме? Прочитайте вірш так, щоб його слухачам передати настрої" тощо.

Слід підбадьорювати особливих у навчанні дітей, вселяти в них впевненість, а потім доброзичливо характеризувати читання, вказуючи на позитивні сторони, а також вказувати, над чим ще потрібно попрацювати [4, с. 37].

Перш ніж розробляти вправи на розвиток в учнів розуміння прочитаного, спочатку ми опрацюємо навчальну програму, закріплену Державним стандартом.

Аналіз чинної навчальної програми показує, що в ній відображена ідея забезпечення емоційного навчання. Змістова лінія "Досвід читацької діяльності" передбачає формування у молодших школярів художньо-образного мислення, яке базується на емоційно-чуттєвому сприйманні та аналізі прочитаного учнями, а результатом – оцінні судження, почуття, захоплення красою художнього слова [1, с. 88].

Щоб сприйняти прочитане, на сторінках підручника передбачені такі завдання: «Розділи слова і читай далі, «Роз'єднай слова і прочитай закінчення вірша»», «Роз'єднай слова і прочитай загадку» та інші. Звичайно, для їх виконання слід спочатку дуже ретельно читати кожен склад, розглядаючи рядок як ціле [38, с. 8].

Для формування усвідомленості прочитаного учням у підручнику пропонується широкий спектр завдань [38, с. 9]. Ось декілька прикладів з них:

1) Врахування при читанні жанрової специфіки твору:

○ У якому темпі, з якою силою голосу читаються колискові? З яким почуттям потрібно їх прочитати? Прочитай їх наспівно та ласкаво.

○ Навчися весело, заклично читати колядки та щедрівки. Підготуйся до читання твору вголос. Поміркуй, які речення слід прочитати зі спонукальною інтонацією, а які із пояснювальною.

○ Як ти вважаєш, цей вірш слід читати швидко чи повільно? Після яких слів потрібно зробити найдовшу паузу? Які рядки слід читати з перелічувальною інтонацією?

2) Пошук у тексті слів, що вказують на інтонацію читання.

○ Які слова у тексті вказують та те, як потрібно читати слова кози та вовка? Знайди у тексті слова, що підказують інтонацію читання слів дідуся, мами, батька, Мар'янки, Дениска.

3) Відтворення під час читання ліричних творів інтонації розділових знаків і типів речень:

○ Читаючи, зверни увагу на розділові знаки. Навчися читати пісню, голосом передаючи запитання. А які слова повинні прозвучати як заборона? Читаючи, виділяй голосом питання та відповіді на них. Під час читання намагайся правильно передати інтонацію спонукальних речень. Після яких слів потрібно зробити найдовшу паузу?

4) Відтворення під час читання віршів почуттів головних героїв:

○ Потрібно прочитай так, щоб усі зрозуміли, що хлопчик милується річкою, садом, кленом.

○ Прочитай вірш із ніжністю та захопленням. З яким почуттям півник розказує про будиночок. Передай це почуття, читаючи пісеньку вголос. Які почуття треба передати, читаючи прохання липки? Які речення слід читати з вдячністю та радістю? Озвучте голосом темперамент і настрій мишеняти.

5) Підготовка до читання ліричного твору в особах:

○ Підготуйся до читання в особах. Зверни увагу, де слова Галі, та слова Нюри. Поміркуй, з якою інтонацією слід читати питання. А відповідь? Як ви прочитаєте останнє речення? Скільки буде дійових осіб? Підготуйся читати в особах. Під час читання зверни увагу на слова, що виділенні. Яку інтонацію вони передають?

б) Знаходження в тексті слів, виразів, які слід читати з логічним наголосом.

7) Відтворення під час читання ліричних творів відповідного ритму звучання слів та речень.

○ Читаючи, намагайся передати голосом ритм стукоту дятла та веселих солов'їних трелей. Які слова повинні звучати як цокання годинника?

Наведемо як приклад блок «Чи ти уважно читаєш?»:

– Подивіться на прочитане, згадайте, до чого закликає нас поетеса Любов Забашта?

– Продовжте речення: Я читав дитячі пісеньки, вірші ...

– Пригадайте, хто несе кашку в жмені, борщик у горщику?

– Який вірш тобі сподобався найбільше?

– Робота в парах. Загадайте один одному загадки на відповідну тему.

Роль узагальнюючого блоку «Що ти можеш зробити і що знаєш?» набагато ширші, завдання складніші. Типовими є формулювання: Чи ти зрозумів ...? Розрізняй прочитані твори. Чи зможеш ти продовжити ...? Заверши вірш ...

Наведемо приклад типового формулювання завдання:

– Прочитай вірш мовчки. Рання чи пізня осінь зображена в ньому? Чому ти так гадаєш? («Осінь». Я. Щоголів).

Структуру та зміст підручника з читання для 4 класу побудовано відповідно до чинної навчальної програми, методичних та дидактичних засад особистісно зорієнтованої освіти, вимог естетичного розвитку,

інтересу школярів до самостійного читання, насичення морально-етичного досвіду учнів. Підручник з читання для 4 класу чітко виражає спрямованість методичного апарату на узагальнення та систематизацію всіх компонентів читацької діяльності учнів у початковій школі: розуміння подібності та відмінності творів різних жанрів, вдосконалення вміння логічно структурувати та відтворювати текст, характеризувати дійових осіб, використовувати засоби виразного читання, знаходити та пояснювати образні вислови тощо.

Сприятливими обставинами для розвитку ліричного розуміння, на думку автора підручника, є включення поезій А. Малишка, В. Сосюри, К.Перелісної, Л. Костенко, М. Рильського та О. Олеся. Їх образність та зміст дозволяє звернути увагу дітей на те, які почуття та настрої викликані різними природними явищами, які слова вживаються, щоб читачі змогли яскраво уявити прочитане.

Читання включених поетичних творів створює сприятливі мови для збагачення мовлення дітей образними висловами, покращення виразності читання, розвитку уяви, фантазії дітей.

Як бачимо чинні програми та підручники для читання, рекомендовані Міністерством освіти і науки України, передбачають низку завдань та вправ на усвідомленість читання.

Проходячи активну педагогічну практику в 3 класі в Молодіжній школі-сад I-II ступенів №40 Херсонської міської ради ми провели константувальний експеримент, спрямований на виявлення емоційно-чуттєвого сприймання та аналіз ліричних творів, прочитаних учнями в початковій школі. Було проведено анкетування учнів, яким запропонували дати відповіді на такі питання:

Завдання, спрямовані на з'ясування рівня знань школярів стосовно окремих біографічних відомостей поетів:

1. Ти любиш читати книги?

2. Чи тобі подобається вчити напам'ять вірші? Якщо подобається, то напиши автора та назву улюбленого вірша.

3. Яких українських поетів ти знаєш?

4. Які вірші вони написали?

Завдання спрямовані на розуміння теоретичного матеріалу:

5. Твори, у яких рядки римуються, називаються...(віршами).

6. Назвати професію людини, яка створює вірші... (Автор, поет).

Завдання спрямовані на знання змісту твору:

7. Яку пору року змальовано у вірші Т.Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати...»? (Весну).

8. Наведіть приклади творів, які написані на зимову тематику? («Зима» М.Т.Рильського, «Зимня пісенька» Л. І Глібова, «Зимовий ранок» М. Т. Рильського, «Мамо, іде вже зима» Л. Українки та «Ходить, ходить зима гаєм» М. Підгірянки).

9. В якому вірші Лесі Українки діти хочуть, щоб зима якомога швидше закінчилась? («Літо краснее минуло»).

10. Як називається головна книга поезій Т. Г. Шевченка? («Кобзар»).

11. Леся Українка написала перший вірш у ... (дев'ять) років.

12. Із якого вірша Т. Г. Шевченка далі наведено рядок: «А качечка випливає з качуром за ними...»? («Тече вода з-під гаю»).

13. Із якого вірша Т.Г.Шевченка наступний рядок: «Сам Бог витає над селом...»? («Село! І серце одпочине...»).

14. Потрібно назвати дерево, яке запишалось над водою, у ліричному творі Т. Г. Шевченка «Тече вода з-під явора...» (Червона калина).

15. У якому вірші Лесі Українки малята бажають зірвати недостиглі ягідки? («Вишеньки»).

16. Перелічіть, що і кого любить головний герой вірша Марійки Підгірянки «Що я люблю» (батька, матусю, рідну хату, школу, вчителів, блакитну глибіню у криниці, поле, сад, пагорб – рідний край).

17. Завершіть рядок вірша Лесі Українки:

18. Я була малою горда –

19. Щоб не плакати, я ... (сміялась).

Кількісні дані виявлення емоційно-чуттєвого сприймання та аналіз ліричних творів, прочитаних учнями в початковій школі подано в таблиці 2.1.

Результати анкетування виявилися такими:

Виявлення емоційно-чуттєвого сприймання та аналіз ліричних творів,
прочитаних учнями в початковій школі

Таблиця 2.1.

Види завдань	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
1. Завдання, спрямовані на з'ясування рівня знань школярів стосовно окремих біографічних відомостей поетів.	19%	25%	50%	6%
2. Завдання спрямовані на розуміння теоретичного матеріалу.	25%	19%	44%	12%
3. Завдання спрямовані на знання змісту твору.	25%	25%	50%	0%

Як засвідчує таблиця, значній частині дітей навіть за допомогою вчителя важко показали високі результати. Діти не могли згадати твори поетів. На питання «Чи любите ви читати книги?» усі учні відповіли позитивно і, навіть, навели приклади улюблених книг: С.Т.Аксаков

«Червоненька квіточка», Х. К. Андерсен «Русалонька», Дж. Роултінг «Гаррі Потер...» та інші. Учні мають уявлення про творчість українських поетів (Т. Г. Шевченка, Л. Українки, Г. П. Бойко та ін.), вміють визначати тематику їхніх творів. Але лише 45% учнів люблять вчити напам'ять вірші.

Для того, щоб закохатися у лірику, спочатку потрібно з нею познайомитися. Оскільки, за словами класного керівника у цьому класі, школярі не люблять вчити напам'ять, потрібно використовувати різні прийоми, які полегшують розуміння і запам'ятовування вірша, а саме прийоми: за допомогою використання рухів, за допомогою одночасного малювання, за допомогою використання малюнків, опорних слів, які детально розкриті в пункті 2.3.

Під час експериментального навчання систематично проводилася робота з поетичними творами. Темі ліричних творів переважно були про батьків, дітей, природу та школу. Перевага віддавалася віршам гумористичного спрямування.

З метою підвищення рівня емоційно-чуттєвого сприймання, розуміння теоретичного матеріалу під час занять ми використовували розроблені нами завдання, які спрямовані на полегшення розуміння, а також на перевірку знань змісту твору. Їх слід використовувати як у позаурочний час, так і під час уроків читання (додаток Б).

Враховуючи, що дітям буває досить важко підбирати слова, які допоможуть словесно виразити внутрішні почуття від прочитаного, то на початковому етапі роботи над ліричним твором доцільно запропонувати учням підказку у вигляді словничка-опори. На уроках читання в 3 класі, працюючи над ліричними віршами, учні використовували спеціальні опори, де подані слова: бадьорість, віра, гордість, життєрадісність, замилювання, захоплення, зачарування, здивування, лагідність, любов, ніжність, радість; біль, жаль, злість, зневага, обурення, розчарування, смуток, сором, співчуття, страх тощо.

Спостереження за освітнім процесом показують, що учні 3 класу стали набагато краще висловлюють свої почуття, ніж раніше. Діти мають кращий розвиток зв'язного мовлення, творчої уяви, вони більш відкриті до спілкування.

У процесі аналізу ліричних віршів важливо розвивати творчі здібності учнів. З цією метою доцільно запропонувати такі запитання: «Які кольори ви «побачили» під час читання вірша? Які звуки ви «почули»? Які дії уявляли під час читання? Під час читання спробуйте мімікою та рухами відтворити «осінні танці». Відшукайте у тексті ті рядки, що вам найбільше сподобались, і підготуйте до них словесну картину». Зверніть увагу, що під час роботи над ліричними творами ефективно не тільки раціонально застосовувати емоційний потенціал навчального матеріалу, а й доповнювати методичний апарат підручника додатковими запитаннями та завданнями, спрямованими на розкриття емоцій та почуттів поета та виявлення особистісного ставлення учнів до прочитаного.

В результаті ми провели повторне анкетування учнів за тими самими запитаннями, що і на початку роботи. Результати опитування були такі:

Повторне виявлення емоційно-чуттєвого сприймання та аналіз ліричних творів, прочитаних учнями в початковій школі

Таблиця 2.2.

Види завдань	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
1. Завдання, спрямовані на з'ясування рівня знань школярів стосовно окремих біографічних відомостей поетів.	32%	38%	30%	0%

2. Завдання спрямовані на розуміння теоретичного матеріалу.	44%	25%	25%	6%
3. Завдання спрямовані на знання змісту твору.	43%	38%	19%	0%

Учні показали вищі результати, оскільки основними причинами, через які учням не вдавалося сприймання та аналіз прочитаних ліричних творів, були проблеми з розумінням прочитаного та невмінням висловлювати думку. Було встановлено, що наприкінці дослідження близько 70% учнів люблять вчити напам'ять. Діти, які зазнали труднощів із запам'ятовуванням, змогли обрати найбільш зручні способи запам'ятовування віршів, а зацікавити дітей вдалося добираючи вірші жартівливого спрямування та використання прийомів та завдання, які відповідають віку учнів та розкривають красу поезії. В учнів початкових класів наявне розуміння про творчість українських поетів (Андрія Малишка, Грицька Бойко, Лесі Українки, Наталі Забіли, Павла Тичини, Тараса Шевченка та ін.), вміють визначати тематику їхніх творів. Загалом можна сказати, що ставлення учнів до поетичних творів українських поетів змінилося: від нейтрального до позитивного.

Таким чином, можна стверджувати, що поставлені в дипломному дослідженні завдання виконані, мета досягнута.

2.2. Прийоми роботи над ліричними творами на уроках читання

Як відомо, вплив ліричних творів на людину пов'язаний не тільки з рівнем мистецької досконалості та їх ідейно-естетичними якостями, але й залежить від художньої обізнаності читача, основи якої закладаються в початковій школі. Науково-методичний рівень викладання читання залежить не тільки від досконалості підручника, а також від професійної

підготовки та методичної майстерності вчителя. Вчителю потрібно дуже вміло підібрати методи і прийоми роботи з ліричними віршами, щоб за їхньою допомогою сформувати в учнів розуміння про поетичний стиль автора.

Молодші школярі знайомляться з ліричними (в яких емоційне ставлення автора до зображеного особливо виразне) віршами.

У ліричній поезії немає сюжетного розвитку. Вона відтворює переживання або почуття поета, властиві не лише автору твору, а й усім читачам. Переживання автора передаються у змалюванні картин природи, або в розкритті політичних подій.

У підручниках представлені поетичні твори громадянської (соціально-політичного змісту) та пейзажної лірики.

У роботі над творами громадянської поезії важливо якомога повніше показати головну ідею поезії, виявити складові ідейного плану, а також висновки, які витікають з описаного.

Твори пейзажної поезії потребують унікального підходу до вивчення. Це пов'язано з тим, що вірші цього типу невеликі за обсягом та ще у них передаються не події з життя людей, а почуття, пов'язані із зображенням переживань, природних явищ та ін. Така поезія допомагає емоційно пізнати дійсності. Тому закономірно стає логічною вимога методики вивчення ліричних творів знайомити школярів зі світом художніх образів через почуття, а потім вести від почуттів до думок, до висновків. Слова К. Д. Ушинського про те, що дітям недостатньо зрозуміти твір, потрібно, щоб вони його відчували, є найкращими критеріями для вивчення таких творів. [18, с. 21]

Спогади про екскурсії в ліс, парк, поле, що відповідають темі прочитаного твору, допомагають налаштувати учнів на сприйняття вірша пейзажної лірики. Безпосереднє знайомство з природою є важливою умовою усвідомленого розуміння тексту.

Відповідний емоційний настрій може надати музика. Так, перед тим, як прочитати вірш Тараса Шевченка «Зоре моя вечірня» на роздумливість (хоча діти цього не відчували у своєму житті) налаштує їх прослуховування відтворюваного в аудіозаписі твору Тараса Шевченка «Думи мої, думи, горе мені з вами». Зовсім протележний емоційний настрій (почуття замилювання та радості) мають п'єси П. І. Чайковського, відомі як «Пори року». Вони можуть бути корисні при читанні ліричних творів про осінь (наприклад, вірші Я. І. Щоголіва «Осінь», В. В. Бичка з співзвучною назвою «Осінь»), про зиму (вірші А. М. Бобенко «Зима» і Я. Купали «Зима»), про весну (зокрема, вірші М. Т. Рильського «Весна», Л. Українки «Давня весна»). Тон музики до слів пісні «Вийшли в поле косарі» настроїть до сприйняття цієї народної пісні.

Немає однозначної відповіді на питання про необхідність ознайомлення дітей з творами живопису перед читанням пейзажних віршів. Вважається, що яскраві картини можуть затьмарити словесні картини вірша. Тому ми повинні бути обережними при підборі картин. Вони повинні збігатися із змістом ліричного твору. Деколи можна використати зображення, яке представлено у підручнику.

Робота над аналізом ліричного твору спрямовується на розвиток уваги учнів до переживань, настроїв, які відтворює поет. Виходячи з цього, їхній словниковий запас збагачується лексемами для позначення різних почуттів, таких як: радість і смуток, захоплення та хвилювання. Але проблемою є те, що діти не мають життєвого досвіду та не знають слів, що описують відповідний людський досвід. Тому необхідно не лише називати ці почуття та емоції, а й розкривати їх відповідними словами. Отже, читаючи вірш П. Г. Тичини «Зима», діти повинні проїнятися радістю зимового дня. Завдання вчителя – надихнути дітей відповідно до мотиву твору, висловленого автором словами: «Ох, яка ж краса!», почуттям захоплення. Хіба нам не доводилось спостерігати сонячний зимовий ранок? Доводилось. Безсумнівно, звертали увагу на

те, як все виглядає яскраво і блискуче на сонці, і це піднімає настрій. Все здається милим, красивим. І дим, який «з труби звертав від хати, й понад садом молодим тане...». І сад, одягнений в іній, і «проти сонця він – як синій». І яких чудес ви тільки не помітите в такий прекрасний день. Погляньте лише дим. Тільки-що він був лише «патлатий», а зараз він «золотисто-рудуватий».

Доведеться працювати по-іншому, вивчаючи «Вечірню пісню» В.І.Самійленка. Розповідь учителя може легко відтворити в уяві дитини те, що вона знає зі свого маленького життєвого досвіду. Добре літнє сонечко щодня привітно, запрошує нас на подвір'я, в ліс, на поле. Хто з нас не любить грати на сонці: у річці та на луках, у садках та на зеленій галявині? Сонце припікає, а нам в цей час радісно та весело. Та раптом ми звертаємо увагу небажане: сонце схиляється до обрію. Ще мить – і воно зникне. Шкода? Ще б пак! Прикро, що воно залишає нас, таке грайливе, таке миле. Усі засмутилися. Чому? Нам шкода, що день закінчується, що вечір падає на землю, сонечко засинає. Ми хочемо звернутися до нього: «Ще не лягай спати!». Поет В.І.Самійленко написав «Вечірню пісню» про таких грайливих малюків, які засумували, коли побачили, як заходить сонце.

Бажано познайомити з текстом твору так, щоб інтонація демонструвала доброзичливе ставлення до сонця («Ой, сонечко ясне» – фраза, що повторюється тричі), розгубленість і провина перед ним («чи ти розгнівилось»), що також звучить рефреном), прохання («Іще не лягай!»). При повторному читанні та відтворенні частин слід усвідомлювати значення слів та виразів, намагаючись правильно «прочитати» розділові знаки в кінці та у середині речень.

– Як пояснити, що автор тричі повторює у пісні прохання «Іще не лягай»? Якими словами поет передає прохання сонцю не лягати спати? Чи послухалось сонце прохань? Як про це говорить поет?

– Яку картину ви уявляєте під час читання першої частини пісні?

Відповідь на перше запитання має допомогти дітям відповісти на наступні та дати зрозуміти класу: автор шкодує, що сонце сідає, бо він не хоче ще спати. І з сонцем, як з добрим другом, як із матусею, не хоче розлучатися.

Беззаперечно, зміст пісні викликає почуття смутку. Для цієї пісні написана музика, яка співається в такій же тональності. Хотілося б надати учням можливість її прослухати. Школярі усвідомлюють ліричність музичного твору, відчують мінорний тон музичної композиції. Та не потрібно на цій сумній «ноті» залишати учнів після прочитання твору.

– На вашу думку: сонечко розсердилось чи ні? (Не розсердилось.)

– Мабуть, воно втомилося? (Так, втомилося.)

– А на довго воно прощається? (На одну ніч.)

– Напевно, діти теж втомилися? І їм варто іти відпочити? А завтра встати рано і радісно зустріти привітне сонечко. Воно не залишає нас раз і назавжди. Сонечко дає нам змогу відпочити. Та і воно бажає відпочити.

Це один із варіантів, як привести учнів до сподівань знову зустрітися з доброзичливим, ласкавим сонцем.

Підготовча робота до сприйняття ліричного твору вимагає особливої уваги. Через суб'єктивність зображення головним завданням підготовчої роботи перед ліричним твором є створення необхідного емоційного настрою, для чого корисно слухати відповідну музику. До сприйняття пейзажної лірики можна організувати екскурсію, яка допоможе зрозуміти образи поетичного твору. Первинне читання ліричного вірша не слід доручати учням, краще робити це вчителю за допомогою виразного читання напам'ять. Кінцевою формою роботи над поетичним твором є, як правило, виразне читання його напам'ять.

Ми маємо підстави стверджувати, що ці методичні настанови, запропоновані методи та прийоми роботи над поетичними творами, така увага до змісту та форми дозволять учням краще засвоїти поняття

поетичного стилю та можливість виявити індивідуальні особливості поетичного стилю автора. Ці методичні рекомендації можуть бути застосовані на практиці при розробці уроків вивчення лірики.

Таким чином, існують певні методи і прийоми роботи над ліричними творами, з допомогою яких можна сформувати в школярів розуміння поетичного стилю письменника. Методи і прийоми повинні відповідати жанровим та родовим особливостям твору.

2.3. Методичні рекомендації до роботи з ліричними творами на уроках читання в 3 класі

Під час звичайного запам'ятовування вірша діти швидко втрачають інтерес до цього заняття, і їм важко зосередитись і вивчити вірш. Тому сучасний вчитель ставить за мету впровадити у свою роботу такі форми та методи, які б зацікавили дітей, зробили цей процес легким та незвичайним.

Які найкращі способи розучування віршів? Існує багато способів розучування віршів. Але найпродуктивнішими у віці 6-9 років є ті, які ґрунтуються на дитячій уяві, запам'ятовуванні певних картинок, ключових слів. Такі методи представлені в посібнику О.В. Джежелей «Формування навичок читання»[12].

Методи роботи над вивченням ліричних творів:

- 1) за допомогою рухів;
- 2) за допомогою одночасного малювання;
- 3) за допомогою малюнків;
- 4) за ключовими словами.

Порядок роботи наступний:

- Вчитель зачитує ліричний твір. Діти в цей час уважно слухають.
- Зачитуючи вірш вдруге, вчитель прикріплює картинки чи таблички зі словами і просить дітей тихо прочитати слова разом з ним.

– Учитель пропонує учням прочитати разом із ним вірш, дивлячись на картинки чи запропоновані слова, повторюючи за ним не лише текст, а й емоційне забарвлення.

– Учні хором читають ліричний твір, спираючись на підказки у вигляді ілюстрацій або тексту (слова). Вчитель допомагає дітям, як тільки помічає, що у школярів виникають труднощі у відтворенні тексту.

– Зазвичай, після третього колективного повторення віршованого твору, учні можуть прочитати його напам'ять. Зрозуміло, що вчитель люб'язно допоможе їм, але так, щоб читання вірша не припинялося.

1. Метод розучування віршів за допомогою рухів. Послідовність роботи над розучуванням віршованого твору наступна:

– Вчитель зачитує ліричний твір напам'ять. Школярі слухають.

– Читання ліричного твору вчителем з доповненням. Учні читають останнє слово, яке повторюється.

– Словникова робота над незрозумілими словами.

– Запам'ятовування вірша. За допомогою цього методу вірш можна показати, як у театрі. Необхідно поєднувати читання віршованого твору одночасно з рухами, тобто відтворювати слова.

– Колективне читання віршованого твору з підручника з одночасною демонстрацією рухів.

– Хорове читання вірша напам'ять з учителем. Учитель виконує рухи, які допомагають учням згадати потрібні слова.

– Колективне читання ліричного твору школярами напам'ять без допомоги вчителя.

– Індивідуальне декламування учнів (за бажанням).

2. Метод вивчення віршів за допомогою одночасного малювання.

– Вчитель читає вірш.

– Словникова робота над незрозумілими словами.

– Читання вірша учнями.

– Словесно-графічне малювання. Одночасне читання та малювання ліричного твору: учні у своїх зошитах, а вчитель на дошці.

– Читання ліричного твору за опорами:

а) за ключовими словами;

б) за опорними малюнками.

– Читання вірша напам'ять.

3. Метод за допомогою малюнків.

– Вчитель зачитує ліричний твір напам'ять та одночасно прикріплює до дошки картинки героїв, звертаючи увагу на характерні особливості кожного.

– Учитель декламує вірш разом з учнями, посилаючись на опорні малюнки.

– Читання вірша з доповненням (учитель починає рядок, а учні читають до кінця).

– Читання вірша напам'ять за опорними картинками.

4. Метод вивчення віршів на основі ключових слів.

– Читання віршованого твору вчителем.

– Читання з доповненням (вчитель зачитує початок рядка, а діти продовжують).

– Робота над змістом прочитаного.

– Читання «ланцюжком» (один учень - одне речення).

– Вивчення ліричного твору на основі ключових слів. (Ключові слова записуються на дошці стовпчиком.) Читання слів і запам'ятовування рядків вірша.

Слід зазначити, що в «книгах для читання» (2, 3 класи) закладений чіткий методичний апарат для роботи над художніми творами. Відповідно до специфіки жанру дітям пропонуються спеціальні методи семантичної обробки поетичних текстів. Часто є завдання запам'ятати вірш.

Але важливо не лише поставити перед учнем завдання щось зробити, необхідно дати вказівки, як це зробити. Багато учнів після багаторазового повторення не в змозі запам'ятати стадії розумового процесу, послідовність виконання навчального завдання. Напевно, необхідно оформити пам'ятки для роботи дітей над віршами, адже, бачачи перед собою яскраво оформлені графічні прийоми запам'ятовування віршів напам'ять, учні, швидше їх засвоять і запам'ятають. Оскільки пам'ять у молодшому шкільному віці є зоровою, діти краще сприймають і запам'ятовують конкретну, чітко сформульовану, наочно подану інформацію.

Можна створити кілька варіантів пам'яток для запам'ятовування поетичних творів. Вибір доцільного варіанту залежать, по-перше, від того, на коли віршований твір потрібно вивчити: на наступний день після того, як його завдали в класі, або через декілька днів; по-друге, від обсягу віршованого тексту [50, с. 23].

Якщо потрібно вивчити вірш до завтра, то можна запропонувати учням наступну пам'ятку:

- Почніть готувати уроки з роботи над віршем.
- Тихо прочитайте вірш вголос. Пам'ятайте, що читаєте вірш, щоб запам'ятати! З'ясуй всі незрозумілі слова та фрази.
- Прочитайте вірш голосно. Під час читанні намагайтеся вловити мелодику, ритм вірша.
- Прочитайте вірш втретє голосно і чітко.
- Через 2 хвилини повторіть ліричний твір вголос по пам'яті декілька разів, при необхідності підглядайте текст. Спробуйте уявити події, описані у вірші, або його настрої.
- Через 3 години повторіть вірш 2-3 рази, не дивлячись на текст.
- Перед сном ще раз повторіть вірш ще раз.

– Вранці наступного дня спочатку прочитайте, а потім розкажіть вірша на пам'ять.

Якщо вірш слід розповідати не наступного дня, а через 2-3 дні, можна чергувати засоби роботи з віршованим текстом при підготовці так[50, с. 23]:

1-й день. Прочитайте вірша про себе. З'ясуйте незрозумілі слова та фрази. Прочитайте вірш про себе вдруге.

2-й день. Домовся вчити з другом. Нехай він прочитає тобі вірша кілька разів. Спробуйте запам'ятати цей вірша на слух. Зверніть увагу на інтонацію, настрій вірша.

3-й день. Прочитайте вірша і прошепочіть його. Потім прочитайте вірш виразно та голосно. Розкажіть його напам'ять. Перед сном пригадайте вірш, розкажіть його вголос.

При використанні поданого розподілу роботи над віршованим текстом у школяра бере участь декілька видів пам'яті: зорова, слухова та мовно-рухова. У психології є закон: чим більше типів пам'яті бере участь у запам'ятовуванні, тим міцніше зберігається матеріал і тим краще відтворюється.

Запам'ятовуючи вірші невеликого за обсягом, їх слід запам'ятовувати повністю, а великий текст - комбінованим способом[50,с. 24].

1. Розділіть вірш, який слід вивчити, на частини, відповідно до смислових уривків (позначте частини олівцем).

2. Вивчи першу частину.

3. Вивчи другу частину.

4. Повтори першу та другу частини разом.

5. Вивчи третю частину.

6. Розкажи напам'ять цілий вірш (перший, другий та третій уривки разом).

Слід зазначити, що деякі школярі краще запам'ятовують матеріал, коли бачать перед собою не надрукований текст, а його схематичне зображення.

Можуть виникнути труднощі при з'ясуванні, який тип візуалізації вибрати учневі – графіко-символічний чи словесний. У таких випадках краще зробити три великих таблиці з пам'ятками та розмістити їх у класній кімнаті біля дошки. За допомогою цих пам'яток школярі зможуть працювати на уроках читання. З часом діти навчаться використовувати пам'ятки самостійно, а потім почнуть спиратися на раціональні методи запам'ятовування без будь-яких вказівок.

Усі ці прийоми поетапно перетворюються на міцні навички та полегшать залучення дітей до краси поетичних творів та поетичної творчості.

Працюючи над вивченням віршованих рядків, доцільно звернути увагу учнів на те, що автор у віршованому творі висловлює свої емоції, викликані зустрічами з близькими людьми, картинами природи та суспільними явищами. Одна і та ж картина природи може викликати у різних поетів різні почуття: радість, смуток, турботу. І від цього ліричні твори отримують різне емоційне забарвлення. Пам'ятаючи багато віршів, дитина вільно оперує словами із них під час написання твору.

ВИСНОВКИ

Дослідження психолого-педагогічних та методичних засад роботи з ліричними віршами в початкових класах, показало, що психічний та особистісний розвиток дитини в молодшому шкільному віці визначається особливістю соціальної ситуації розвитку – навчання в початковій школі. У цьому віці провідною діяльністю є навчальна, основою якої є пізнавальний інтерес. Довільна пам'ять та навички усного мовлення інтенсивно розвиваються в молодші шкільні роки. Для залучення дітей до активних творчих пошуків під час вивчення ліричних творів та цілеспрямованої роботи над виразним читанням включаються загальнопедагогічних та частково методичних прийомів. Серед яких ми розглянули прийоми роботи над ліричними творами на уроках читання.

Підготовча робота до сприйняття ліричного твору вимагає особливої уваги. Через суб'єктивність художніх образів, що виникають в уяві учнів, основним завданням підготовчої роботи перед сприйняттям ліричних творів є створення необхідного емоційного настрою, для чого ефективно слухати відповідну музику. Перед сприйняттям пейзажної лірики можна організувати екскурсію, що допоможе зрозуміти образи поетичного твору. Первинне читання ліричного вірша не слід доручати учням, краще робити це самому вчителю, виразно читаючи його напам'ять. Підсумковою формою роботи над поетичним твором є, як правило, виразне читання його напам'ять.

Вивчивши особливості сприймання поезії молодшими школярами, дійшли висновку, що літературознавці розрізняють такі типи читачів, як: наївний реаліст, поетична натура, фанатик слова, читач-дикун і читач-практицист.

Читач стикається з багатьма труднощами в отриманні справжнього розуміння поезії, він проходить різні етапи поетичної начитаності та розуміння поезії. На наш погляд, учитель повинен знати ці етапи і

обов'язково враховувати їх на уроках читання, особливо в початковій школі.

Розкривши актуальний стан проблеми в шкільній практиці, ми підкреслюємо, сприйняття поезії дається учням набагато складніше, ніж засвоєння епосу та драми, оскільки поетичні образи відрізняються невимірно більшою узагальненістю. Вирішальною умовою успішного вивчення ліричних творів є правильний, методично обґрунтований вибір інструментарію літературного аналізу з урахуванням особливостей твору, що вивчається. Результати опитування показали, що основними причинами, через які учням не любили вчити напам'ять були проблеми із невмотивованістю, незнанням прийомів запам'ятовування та недостатня розвиненість одного з пізнавальних процесів – пам'яті.. Було встановлено, приблизно 45% учнів полюбляють вчити напам'ять. Учні мають загальне уявлення про творчість українських поетів (Т. Г. Шевченка, Л. Українки, П. Г.Тичини, А. С. Малишка, Н. Л. Забіли, Г. П. Бойко), вміють визначати тему та ідею їхніх творів.

Розробляючи методичні рекомендації щодо роботи з ліричними творами на уроках читання в 3 класі зауважимо, що ефективними є: словесні та графіко-символічні типи візуалізації ліричних творів, завдання на осмислення теоретичного матеріалу, на знання змісту твору, а також на з'ясування знань учнів стосовно окремих біографічних відомостей поетів-класиків. Крім того, аналіз підручників дозволив нам дібрати до віршованих творів найбільш ефективний, на нашу думку, спосіб розучування.

Працюючи над вивченням віршованих рядків, доцільно звернути увагу учнів на те, що поет у вірші висловлює свої почуття, які викликані через картини природи, суспільні явища і зустрічі з близькими людьми. Один і той же образ природи може викликати у різних поетів різні почуття: радість, смуток, турботу. І від цього вірші отримують різне емоційне навантаження.

Важливу роль відіграє прийом виразного читання, що сприяє кращому усвідомленню, залученню дітей до краси поетичних творів та поетичної творчості. Пам'ятаючи багато віршів, дитина вільно оперує словами із них під час написання творів та усного мовлення.

У результаті повторного анкетування учні показали вищі результати, оскільки основними причинами, через які учням не вдавалося сприймання та аналіз прочитаних ліричних творів, були проблеми з розумінням прочитаного та невмінням висловлювати думку. Було встановлено, що наприкінці дослідження близько 70% учнів люблять вчити напам'ять. Діти, які зазнали труднощів із запам'ятовуванням, змогли обрати найбільш зручні способи запам'ятовування віршів, а зацікавити дітей вдалося добираючи вірші жартівливого спрямування та використання прийомів та завдання, які відповідають віку учнів та розкривають красу поезії. Загалом можна сказати, що ставлення учнів до поетичних творів українських поетів змінилося: від нейтрального до позитивного.

Таким чином, можна стверджувати, що поставлені в дипломному дослідженні завдання виконані, мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Л.В. Пути анализа лирического стихотворения / Л.В.Андреева // Начальная школа. 1994. №3. С. 70.
2. Бадер В. Формування інтонаційних умінь і навичок молодших школярів / В. Бадер // Початкова школа. 1999. №9. С. 22-25.
3. Бибко Н.С. Уроки поезии во время педпрактики / Н.С. Бибко // Начальная школа. 2003. №11. С. 62.
4. Бібік Н. М. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації / Авторський колектив: Н.М.Бібік (керівник), О. Я. Савченко, Т. М. Байбара, М. С. Вашуленко та ін. К.: Початкова школа, 2002. С.34-46.
5. Біденко В. Творча робота школярів на уроках мови, читання, риторики / В.Біденко // Початкова школа. 1997. №7. С. 48-50.
6. Гальперин П.Я. Исследования мышления в советской психологии / П.Я. Гальперин М. : Наука, 1966. 477 с.
7. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник / Р.Т. Гром'як К.: Видавничий центр «Академія», 1997. 752 с.
8. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. 2006. №2, С.11 -18.
9. Джежелей О. В. Почитай-ка. Учебник-задачник для ребят, которые хотят читать книги / Авт. сост. О.В. Джежелей. М.: Просвещение, 1996. 128с.
10. Джежелей О.В. Вчуся читати: Задачник для першокласників, які хочуть навчитися швидко читати і грамотно писати. / О.В.Джежелей, О.М. Коваленко Книга 1. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2001. 255с.
11. Джежелей О.В. Вчуся читати: Книга для тих, хто бажає навчитися швидко і без помилок читати і писати. / О.В. Джежелей, А.А.Ємець, О.М.Коваленко Книга 2. Х.: Веста: ТОВ Видавництво «Ранок», 2002 – 270 с.

12. Джежелей О.В. Формування навичок читання: Методичні рекомендації щодо використання посібника «Вчуся читати» (Книга 1) для шкіл з українською та російською мовою навчання. / О.В.Джежелей. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. 250 с.
13. Джерельце: Збірник художніх творів для учнів молодшого шкільного віку. / Упорядник Л.М. Кіліченко. Київ: Радянська школа, 1989. С.16-24.
14. Дорошенко С. І. Методика викладання української мови: Навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О.І.Мельничайко та ін.; За ред. С. І. Дорошенка, - 2-е вид., перероб. і допов. К.: Вища шк., 1992. 398 с.
15. Заїка А.М. Методичні рекомендації щодо усного і писемного мовлення молодших школярів / А.М. Заїка, К.: Магістр; 2000. 88с.
16. Захарійчук М.Д. Українська мова та читання. 3 клас. / М.Д.Захарійчук – К. : Грамота, 2020. Ч.ІІ. 160 с.
17. Іванова Л.І. Ігрова діяльність молодших школярів як засіб формування літературних понять на уроці читання // Українська мова і література в школі. / Л.І. Іванова – 2003. - №4. С. 31-34.
18. Кіліченко Л.М. Джерельце. Збірник художніх творів для учнів молодшого шкільного віку. Упорядник Л.М. Кіліченко. Київ: Радянська школа, 1989.
19. Крапівіна О. Запам'ятати з опорою на образ / О. Крапівіна // Початкова школа. 2003. №7. С.14-16.
20. Кузнєцова Н.А. Методика изучения основ стихотворения в начальной школе / Н.А. Кузнєцова // Начальная школа. 2003. №10. С. 16-24.
21. Кузнєцова О.М. Методи ейдетики на уроках / О.М.Кузнєцова // Розкажіть онуку. 2006. № 18. С.114.

22. Марко В. Основи аналізу літературного твору : навч.-метод. посібник / Василь Марко. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. 32 с.
23. Мовчун А. Вивчаємо з третьокласниками книгу природи за «Читанкою» Олександри Савченко / А. Мовчун // Початкова школа. 2003. №10. С.11-13.
24. Мовчун А. Вивчення творів Лесі Українки в 3 (2) класі / А.Мовчун // Початкова школа. 2002. №2. С. 18-22.
25. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А.Мовчун // Початкова школа. 2004. №11. С. 45-46.
26. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А.Мовчун // Початкова школа. 2003. №10. С. 38
27. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А.Мовчун // Початкова школа. 2004. №4. С. 35
28. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів / А.Мовчун // Початкова школа. 2004. №7. С. 44
29. Мовчун А. Наталя Забіла / А. Мовчун // Початкова школа. 2003. №3. С. 49-52.
30. Мовчун А. Особливості методичної роботи за «Читанкою» 3 клас О. Савченко (Частина друга) / А. Мовчун // Початкова школа. 2004. №2. С. 39-43.
31. Олійник Г.А. Методика читання. Практичні розробки вивчення творів напам'ять у початкових класах. / Г.А. Олійник – Тернопіль: СМП «Астрон», 2001. С. 4 – 30.
32. Особливості вивчення ліричних творів на уроках українського читання в початкових класах / Е.Х. Пелешок, Т.О. Шевчук // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. 1999. С. 72-74.
33. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. / Є.А. Пасічник - К.: Ленвіт, 2000. 384 с.

34. Разова В.О читателе поези / О литературе для детей. / В.Разова – Вып.15. Ленинград: Детская литература, 1970. С. 111-128
35. Савченко О.Я. Літературне читання. 3 клас. / О.Я.Савченко. К. : Освіта, 2014. 192 с.
36. Савченко О.Я. Літературне читання. Підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко - Київ: Освіта, 2012. – С. 20-21.
37. Савченко О.Я. Літературне читання. Підручник для 4 класу. / О.Я.Савченко - Київ: Освіта, 2015. С. 20-51.
38. Савченко О.Я. Методичні настанови щодо роботи за новим підручником «Читанка» 3 клас (Частина перша) / О.Я. Савченко // Початкова школа. 2003. №8. С. 23-29.
39. Савченко О.Я. Методичні рекомендації щодо роботи за новим підручником «Читанка», 2 клас (частина перша) / О.Я. Савченко // Початкова школа. 2002. №9. С.6-10.
40. Савченко О.Я. Навчання і виховання учнів 3 класу: Методичний посібник для вчителів. / О.Я. Савченко – К.: Видавництво «Початкова школа», 2005. 350 с.
41. Савченко О.Я. Українська мова та читання. 3 клас. / О.Я.Савченко. К. : Оріон, 2020. Ч.І. – 160 с.
42. Савченко О.Я. Читанка. Підручник для 3 кл. / О.Я. Савченко – К.: Освіта, 2003. ч. І. 200 с.
43. Савченко О.Я. Читанка. Підручник для 3 кл. / О.Я. Савченко – К.: Освіта, 2003. ч. ІІ. 230 с.
44. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко – К.: Освіта, 2002. Ч.І. 126 с.
45. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко К.: Освіта, 2002. Ч.ІІ. 143 с.
46. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 3 класу. / О.Я.Савченко – К.: Освіта, 2003. Ч.І. 142 с.

47. Савченко О.Я. Читання / Навчання і виховання учнів 2 класу: Методичний посібник для вчителів / Упор. О.Я. Савченко – К.: Видавництво «Початкова школа», 2003. С.199-251.
48. Середович Г. Розвиток поетичних здібностей молодших школярів / Г. Середович // Початкова школа. 2000. №10. С. 15-17.
49. Сидорова Л.А. Психологические и методические особенности обучения учащихся заучиванию наизусть стихотворных произведений / Л.А. Сидорова // Начальная школа. 1989. №3. С. 21 – 25;
50. Скіпакевич О.В. Вчити емоційно правильно сприймати художній текст / О.В. Скіпакевич // Початкова школа. 1996. №12. С. 17-21.
51. Скіпакевич О.В. Ознайомлення з ліричним віршем на уроках читання / О.В. Скіпакевич // Початкова школа. – 1996. – №4. – С. 21.
52. Скрипченко О.В. Психічний розвиток учнів / О.В.Скрипченко – К. : Радянська школа, 1865. – 277 с.
53. Тикунова Л.И. Литературное чтение: Справочник для учителей и родителей. / Л.И. Тикунова и др. М.: ООО «Издательство Астрель», 2003. – 350 с.
54. Типові освітні програми для закл. Загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. К. : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
55. Формування в учнів 2-4 класів естетичної оцінки художнього твору в системі безперервної літературної освіти: навч. посіб. / Н.В. Гоголь - Глухів. держ. пед. ун-т. Глухів, 2006. 68 с.
56. Формування в учнів початкових класів навичок виразного читання / Ж.Г. Шевченко // Наша школа. 2008. № 3. С. 32-34.
57. Цимбалюк Л. Проблеми введення літературознавчої пропедевтики в початкових класах / Л. Цимбалюк // Початкова школа. 2000. №11. С. 21-24.

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналіз підручників з читання для початкової школи 3 кл. щодо наявності віршованих творів

№	Автор	Вірші	Підручник: Савченко О.Я. Українська мова та читання. 3 клас (1 частина)	Підручник: Захарійчук М.Д. Українська мова та читання. 3 клас (2 частина)
1	Максим Рильський	«Тиха, задумлива осінь спускається...»	+	
2	Ольга Тимохіна	«Диктант»	+	
3	Дмитро Павличко	«Соняшник»	+	
		«Дядько дощ»		
4	Лідія Повх	«У бібліотеці»	+	
5	Ліна Костенко	«Синички на снігу»	+	
		«Шипшина важко віддає плоди...»	+	
		«Вербові стежки»		+
		«Берізка по коліна у воді»		+
6	Галина Малик	«Грудень»	+	
7	Мар'яна Савка	«Запах Різдва»	+	
		«Україна»		+
8	Ірина Жиленко	«Здійсниться все...»	+	
		«Снігова баба»		+
9	Варвара Гринько	«Рідний край»	+	
10	Олекса Палійчук	«Київ»	+	

11	Дарина Телкова	«Героям»	+	
12	Максим Малолітко	«Воїнові, який захищає вітчизну»	+	
13	Наталка Поклад	«Гарно жити у селі...»	+	
		«Вересень»		+
14	Микола Вінграновський	«Сама собою річка ця тече...»	+	
15	Валентин Бичко	«Казка – вигадка»	+	
16	Богдана Бойко	«У театрі»	+	
17	Леонід Глібов	«Лебідь, шука і рак»	+	
		«Чиж та голуб»	+	
18	Анатолій Костецький	«Добра порада»	+	
		«Спішу додому»	+	
		«Новенька»		+
		«Як захочеш – буде все!»		+
19	Любов Забашта	«Дивосвіт, дивосвіт...»	+	
20	Тарас Шевченко	«За сонцем хмаронька пливе»	+	
		«Зацвіла в долині...»		+
		«Тече вода з-під явора...»		+
21	Леся Українка	«Плине білий човник...»	+	
		«Як дитиноб, бувало...»		+
		«Вишеньки»		+
22	Олександр Олесь	«В небі жайворонки в'ються»	+	
		«Степ»		+
23	Микола	«Волошкове поле»	+	

	Сингаївський	«Прощальний танок»		+
24	Анатолій Качан	«Розливається Дунай...»	+	
		«Дощова осінь»		
25	Тетяна Майданович	«Телефонна розмова»	+	
26	Надія Кир'як	«Ми з вами в цьому світі не самі...»	+	
27	Оксана Синатович	«Балакун»	+	
28	Володимир Коломієць	«Ліс і лис»	+	
29	Степан Жупанин	«Намалюю вітер тихий, ніжний...»	+	
		«Осіння пожежа»		+
30	Валентина Ткаченко	«Лісове коріння»	+	
31	Дорота Гельнер	«Розмова з фортепіано»	+	
32	Інна Кульська	«Вересень»		+
33	Марія Пономаренко	«Осінь пензлик взяла»		+
34	Леонід Куліш-Зіньків	«Жовтень»		+
35	Вікторія Забава	«Місяць жовтень»		+
36	Вадим Скомаровський	«Клени»		+
		«Місяць-квітка»		
37	Валентина Зорик	«Морозенко»		+
		«Зимовий ранок»		+
38	Марійка Підгірянка	«Сипле сніг»		+
39	Юлія Домашець	«Лісова вечірка в стилі «еко»»		+

40	Леонід Глібов	«Коник-стрибунець»	+
		«Хто вона?»	+
		«Хто баба?»	+
41	Павло Глазовий	«Жолудь»	+
42	Спиридон Черкасенко	«Зима і весна»	+
43	Наталія Козленко	«Не зривай первоцвіти»	+
44	Грицько Бойко	«Провалився по коліна»	+
		«Бабуся і внук»	+
		«Булка з маслом»	+
		«Де Іванко?»	+
45	Олександр Подоляк	«Мій зореліт»	+
46	Сашко Дерманський	«Кого беруть у космонавти»	+
47	Валентин Кириленко	«Впливає з-за гори»	+
48	Василь Довжик	«Срібна зірка, біла-білів...»	+
		«Біля гаю хатку маю...»	+
49	Дмитро Білоус	«Розтина блакить гостроголова»	+
50	Галина Джемула	«Як Андрійко вчився заощаджувати»	+

Додаток Б

Завдання спрямовані на полегшення розуміння та перевірку знання

змісту твору:

- Яким настроєм пройнятий вірш? Які слова посилюють цей настрій?
- Які почуття виникли у вас, коли ви слухали цей вірш?
- Які почуття поет передає у вірші?
- Які враження викликав у вас цей вірш (оповідання, опис)? Що викликало у вас радість (смуток, занепокоєння тощо)?
- Які слова в тексті допомагають зобразити сумну і зажурливу картину природи?
- Подумайте, яке почуття треба передати під час читання вірша?
- Яке речення у цьому вірші справило на вас найсильніше враження? Чому?
- Що вас найбільше здивувало (вразило, засмутило тощо) у творі? Коли ви найбільше переживали (раділи)?
- Хто з головних героїв твору вам сподобався? Чому?
- Що найбільше вразило вас у поведінці героїв твору? Як би ви вчинили на їхньому місці?
- Що ви схвалюєте (засуджуєте) у поведінці героїв твору?
- Як ви ставитеся до головного героя оповідання?
- На кого з героїв оповідання ви хотіли б бути схожими?
- Які слова передають захоплення автора цією порою року?
- Які вислови особливо виразно передають красу зимової природи?
- Прочитайте речення, в якому передається захоплення автора картинами зимової природи.
- Відшукайте в оповідання слова, які передають почуття головного героя.

Додаток В
КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Войтко Тетяна Олександрівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

12.11.2020 р.

(дата)

(підпис)

Тетяна Войтко

(ім'я, прізвище)